

KOVÁCH GÉZA

TERÜLETMÉRÉSI RENDSZEREK ARAD KÖRNYÉKÉN¹

Történelmi áttekintés és helyzetfelmérés

A századok során használt különböző területmérési rendszerek ismerete számottevő segítséget nyújt a mezőgazdaság történetének kutatásához. E rendszerek és területmérési egységek közül soknak emléke mindmáig fennmaradt. Nyilvánvaló, hogy csakis a területmértékek ismeretében alkothatunk pontos képet különböző korok mezőgazdasági technikájáról, a munka termelékenységéről, a megművelt földterületek nagyságáról, a terméseredményekről s a mezőgazdasági termékek kereskedelméről.

E tanulmányban egy nagy múltú mezőgazdasági vidék területmértékeit vizsgáljuk. Az aradi síkság már a kora középkorban fontos mezőgazdasági vidék volt, s Arad-Hegyalja bora is messze földön jó keresletre számíthatott. Az Arad vidékén használt területmérési módszerek szerves részét alkotják a hazai mezőgazdasági fejlődésnek, s ugyanakkor szorosan kapcsolódnak az Európa-szerte meghonosodott különböző rendszerekhez. Emellett nyilvánvalóan számos olyan helyi sajátosságuk is megfigyelhető, amelyek sok esetben túlélték a központi szervek egységesítő törekvéseit, sőt bizonyos esetekben nagyobb kiterjedésű szomszédos területeken is meghonosodtak.

1. Mint Európában nagy általánosságban, a föld méreteinek meghatározására kezdetben Arad vidékén is az emberi test részeit (*láb, arasz, öl, lépés*), továbbá az elvetendő gabona mennyiségét, vagy a ráfordított egy-napi munkamennyiséget használták.²

A szántóterület meghatározását már a korai földközösség keretében is megfigyelhetjük.³ A nyílföldek kiosztása, újraosztása a család munkarejéhez igazodott,⁴ a kétfordulós gazdálkodás feltételei között viszont figyelemmel voltak a talaj termőképességére s a településtől való távolságára is. A nyílföldekről és a több falu birtokában lévő közös határokról már szó esik III. Béla 1177-es, az aradi káptalannak kiadott adománylevelében.⁵

Az alföldi területeken, pusztákon, ahol a beláthatatlan faluhatárok a parasztság terjeszkedésének nem szabtak gátat, már a XII—XIII. században kialakulnak a családi *szállások*, ezekből pedig a török hódoltság után a máig is ismert tanyarendszer. A szállás területe általában nem haladta meg a család erejét; annyi szántóföld és kaszáló tartozott hozzá, amennyit a család a maga szükségletére meg tudott dolgozni. Még az 1720-as években is számos községben, pl. Mikalakán, Kovaszincon, Pécskán, Szemlakon, Glogovácon, Mondorlakon, Ópáloson stb. a szállások alkották az összeírás alapját.⁶ Tagányi megállapítása szerint a kora középkorban e „szállásokat” minden rendszer nélkül használták öt-hat éven keresztül, s amikor a föld termőképessége kimerült, ugyancsak nyílosztás révén cserélték fel.⁷ Megjegyzendő, hogy ez a rendszer a Bărăganon még a XX. század elején is szokásban volt.

Hasonlóan általános területmeghatározással találkozunk a kora középkorban a szőlőknél is. Az oklevelek számos esetben nagy általánosságban

csak *szőlőkről* (promontoria, vinea) beszélnek. Így II. Béla 1131-es adománylevelében három olyan szőlőt (tres vineas) említenek, amelyet a Szent Mártonról elnevezett aradi székesegyháznak adományoztak.⁸ Egy 1199-es oklevél az apatelki „szőlők”-ről beszél.⁹ E szőlők nagyságáról csak közvetve tudunk képet alkotni. Az 1131-es oklevél szerint a három szőlőhöz hat szőlőművelőt is adományoznak. Az aradi káptalan 1177-es adománylevelében Borosjenőn három szőlővel együtt hasonlóképpen hat szőlőművelőt említenek. Ha a két adatot számítási alapként tekintjük, akkor egy szőlő-egységre két szőlőművelőt kell vennünk. Így — a munka XII. századi termelékenységére alapján — egy szőlő aligha haladhatta meg a 2000 tóktét. Ez az általános területmeghatározás még a XVI. században is érvényben maradt: az 1561-es szőlődézsma-jegyzékek alapjául továbbra is a „szőlők” (promontoriák) szolgáltak,¹⁰ sőt Peretsényi Nagy László 1805-ös Arad megyei leírásában a *szőlők* változatlanul mint területi egységek szerepeltek.¹¹

A királyi hatalom növekedése, különösen az Anjou-korban, szükségessé tette az adóztatás egységesítését; ez természetesen magával hozta a pontosabb területmeghatározás elterjedését is. Így jelenik meg a XV. és XVI. századi Arad-vidéki oklevelekben, különböző összeírásokban a *porta* fogalma, amelyre a különböző korú oklevelek számos névváltozatot használnak, mint *mansus*, *curia*, *locus sessionalibus*, később egyszerűen csak *sessio*, illetve *telek*. Ez a területmeghatározás érvényben maradt egészen a jobbágyfelszabadításig, de emléke a szóhasználatban ma sem veszett ki, elsősorban a Körösköz általam kutatott falvaiban (Ant, Apáti, Ágya, Barakony, Bélzerind, Borosjenő, Csermő, Erdőhegy, Feketegyarmat, Gurba, Gyulavarsánd, Kerülő, Ótlaka, Seprős, Sikló, Sikula, Simonyifalva, Somoskeszi, Szapáriliget, Székudvar, Vadász, Zerind). Már I. Lajos 1342-es törvénye kimondja, hogy az adóztatás alapja a jobbágytelek, függetlenül attól, hogy hány család gazdálkodik rajta. Más szóval a telek akkor már sokkal inkább adóalany, s kevésbé a család függvénye, hisz nyilvánvaló, hogy egy egész telken egy, két, három, sőt több család is gazdálkodhatott. Nem véletlen, hogy a XVI. századi összeírásokban már igen gyakori a negyed-, sőt később a nyolcadtelek is, mivel a növekvő robotoltatás miatt a jobbágy nem vállalt magára több földet. Zsigmond király 1402-es törvényének második paragrafusa világosan kimondta, hogy a portaadót a portarész nagysága után kell fizetni. Mátyás király 1467-ben kísérletet tett ugyan az adó családonkénti meghatározására, de hamarosan visszatértek a porta szerinti adó rendszeréhez, mely a XVI. századi aradi dézsmajegyzékeknek s dicális összeírásoknak is alapja lett.¹²

Mivel ezek szerint a porta vagy telek elsősorban adóegység, területéről nem alkothatunk minden falura érvényesen egységes képet. Az 1561-es Arad és Zaránd megyei összeírás 1,10 forintban állapította meg egy porta évi adóját, a porták száma azonban falvanként rendkívül változatos; például Panáton 7, Szabadhelyen 4, Szentpálon 36, Kovaszinon 33, Ötvenpusztán 13, Óaradon 3, Ségában 7, Papokfejáregyházán (a mai Arad óvárosa) 26, Ópáloson 27, Mikalacán 26, Csicséren pedig mindössze 1 portát írtak össze.¹³

Összehasonlításként meg kell jegyeznünk, hogy a porta szerinti területnyilvántartás általános európai jelenség, egyes országokban már a XII.

században általánossá vált. Elnevezése természetesen országonként más és más (delnița; jrebia; Hufe; Yardland; mansus; virgate stb.). P. P. Pa-naiteșcu szerint a havasalföldi *delnița*, illetve a moldvai *jrebia* eredete még az ősi faluközösségekbe nyúlik vissza.¹⁴ Ugyanilyen következtetésre jutott B. D. Grekov is az orosz faluközösség kutatásában.¹⁵ Föltehető, hogy kezdetben a telek, illetve porta nagysága nem volt egységes, hanem arányban állott a család munkabíráásával, a föld termőképességével, a megmunkálás föltételeivel. Később az adóztatás egységesítése területi egységesítést igényelt. Arad esetében a jobbágytelek a XV—XVI. században nagy általánosságban 20 és 30 hold között váltakozott; ehhez még hozzászámítandó a kaszálóterület, belső kert, illetve a közföldek (legelők, erdők, nádasok stb.). A fél-, illetve negyedtelek esetében ez a mennyiség megfelelően osztódott. Mivel a robotterhek miatt a XVI. században egyre inkább a negyedtelek lett a családi föld egysége, ez a gyakorlatban 5—7 hold szántóföldet és 1—2 hold kaszálót jelentett. A kétfordulós gazdálkodás föltételei között így a parasztcsalád vetésterülete évenként általában nem haladta meg a 3—4 holdat.¹⁶

A porta fogalma a szóhasználatban a török hódoltságot átvészelt Arad környéki falvakban mindmáig fennmaradt, és felölelte nemcsak a háztá-jat, hanem a család által megművelt összterületet is. A jobbágyfelszaba-dítás után fölemelkedő módosabb paraszti rétegek körében egy birtokos-nak több portája is lehetett. Erre különösen Pécskán, Szentannán, Szék-udvaron és egyéb nagyközségekben találunk számos példát.

Ugyancsak a XII—XIV. századtól kezdődően az oklevelek beszélnek egy másik területmérési módszerről, az *ekealj*ról is (*aratrum regalis*). IV. Béla 1238-as adománylevelében a johannita lovagoknak az Arad mel-letti Asszonylakán hét ekealj földet adományozott.¹⁷ A gazdaságtörténé-szek egybehangzó véleménye szerint az ekealj egy eke évi szántóterületé-nek felel meg. Tekintve, hogy a vaspapucsos eke napi munkateljesítménye, négyökrös igával, nem haladhatta meg az 1100 négyszögöles kisholdat, a tavaszi és őszi szántás három hónapja alatt egy eke munkateljesítménye 100—150 kisholdra korlátozható (a föld minősége, az eketípus, illetve az igavonó ökrök teljesítményének megfelelően). Werbőczy *Tripartituma* 100—120 hold földet tekint egy királyi ekealjnak,¹⁸ nyilvánvaló tehát, hogy egy ekealj nem ölelhetett fel többet három-négy egész teleknél. Ter-mészetesen ez vidékenként, sőt falvanként is lényegesen különbözött.

2. Az ekealj már szorosan kapcsolódik egy pontosabb területmérési egységhez, a *hold*hoz (*iugerum*). A szó latin eredetű, jelentése *egy iga*. Ebből következik, hogy a hold területmennyisége az egy eke által egy nap alatt felszántható föld. Mivel azonban az idők folyamán mind a foga-tolási technika, mind az eketípus sokat fejlődött, a hold nagysága is sokat változott.

Mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy az oklevelekben használt *királyi hold* nem azonos a közhasználatú paraszti holddal. Werbőczy sze-rint a királyi hold (*unum iugerum terrae arabilis aut sylvae regalis men-surae*) hosszúsága 72, szélessége 12 királyi öl (*ulnam regalem*). Mivel a Werbőczy meghatározta királyi öl 12 arasz, a későbbi átszámítások a kö-vetkező eredményeket adták:¹⁹

kutatótörténész	öl	királyi hold		királyi ekealj	
	cm	négyszögöl	m ²	hektár	kataszteri hold
Káts I. (1804)	305,1	2 236	8 042,6	120,6	209,6
Gáty I. (1833)	295	2 090,5	7 518,6	112,8	196
Bendefy L. (1959)	297,5	2 131,9	7 668,5	115	199,9
Wellmann I. (1965)	304,8	2 231,5	8 026,8	120,4	209,2
Prodan D. (1967)	287	1 954,7	7 166	—	—

Valószínű, hogy a Werbőczy-féle meghatározás figyelembe vette a kétfordulós gazdálkodás föltételeit (a szántó föld fele mindig pihent), s így állapította meg a királyi adót. Bármilyen gyakorlati összehasonlítás nyilvánvalóvá teszi azonban, hogy a középkori és újkori vaspapucsos eke még négyökrös vontatással sem szánthatott fel egy nap alatt egy királyi holdat. Ez a magyarázata, hogy a XVIII. században, amikor már az urbáriumok és egyéb összeírások rátértek a pontosabb területi nyilvántartásra, a királyi hold és királyi öl egész Arad megyében eltűnt a közhasználatból.

3. A XVIII. századi összeírások már körültekintőbb módszereket alkalmaznak a jobbágyszolgáltatások és az állami adó pontosabb nyilvántartása érdekében. Az 1715-ös és 1720-as összeírások lemondtak a korábbi portarendszerről, s a családok művelésében lévő földek meghatározásának alapjául a *vetőmagot*, a kaszálóknál és szőlőknél pedig a ráfordított munkamennyiséget vették. Ennek megfelelően a szántóföldek mérési egysége a *köböl* és a *véka* (cubuli, vicca), a réteké az *embervágó* (falcastrum), a szőlőké pedig a *kapa* (fossore). Ezt a módszert vezették be az irtásföldek meghatározására is.

1720-ban az akkori Arad megyében (a határőrfalvak nélkül) 529 jobbágy- és 29 zsellércsalád használatában 5520 köböl szántóföldet, 1450 embervágó kaszálót és 579 kapa szőlőt írtak össze.²⁰ Ez a mérési módszer pontosabbnak bizonyult, s meg is maradt a közhasználatban az 1771-es Mária Terézia-féle úrbérrendezésig.

A Gh. Ciuhandu által közzétett 1746-os dicalis összeírásokban, hasonlóképpen az 1765-ös dicalisokban változatlanul a vetésterület az egység, de a köböl meg a véka (quartale, vicca) mellett megjelenik a *pozsonyi mérő*²¹ is. A vetőmag szerinti kimutatáskor szintén számításba kell vennünk a föld termőképességéből, illetve a vetési módszerekből fakadó különbségeket. Másfelől a vetéshez használt űrmértékek sem voltak egységesegek, s így az űrmértékek és területmérések között az összefüggés eléggé bonyolult.

A köböl például már a XVI. században nagy általánosságban elterjedt nemcsak Arad környékén, hanem egész Erdélyben. Az Erdélyi Fejedelemség területén kétféle köblöt használtak: a *kolozsvárit* és a *szebenit*. A kolozsvári köböl űrtartalma nyolc *véka*, s egy vékáié 18 *kupa* (kb. 29 liter), egy szász köbölben viszont 4 véka volt.²² Máramaros és Nagybánya vidékén s részben a Szilágyságban használatos volt a *kassai köböl* is. Bihar és Arad megyében részben a kolozsvári köböl volt honos, de az 1578-as diéta már a *váradit köbölt* ismerte el hitelesnek.²³ Az 1653-as Approbaták a váradit köböl használatát Máramaros és Zaránd vidékére is kiterjesztették.

A köböl tehát vékákra oszlott. Egy véka (quartale) a köböl negyedrésze. A véka is, akárcsak a köböl, lehetett *kisvéka* és *nagyvéka*, illetve *kisköböl* és *nagyköböl*. A kisköböl s annak része — a kisvéka — megfelelt a kassai köbölnek, a nagyköböl s annak része — a nagyvéka — viszont a váradi, debreceni, illetve simándi köböllel volt azonos. Átszámítva, a kisvéka 20,75 liternek, illetve a kisköböl 83 liternek, míg a nagyvéka 29—31 liternek, illetve a nagyköböl 118—124 liternek felelt meg.²⁴

A levéltári és néprajzi kutatások szerint Arad vidékén már a XVII. század második felétől kezdve a *simándi köbölt* használták, amely a XVIII—XIX. században a Bánságban és Szalonta környékén is elterjedt, a szakirodalom azonban mindmáig adós maradt alaposabb tanulmányozásával. A korabeli analógiák s mindenekelőtt az Arad környéki allodiumok leltárai s a néprajzi adatfelmérések egybevetése alapján a simándi köbölt a váradi köböl változatának tekinthetjük. Negyedrésze, a *simándi véka*, egyenlő 18 kupával, összmennyisége 29,5 liter. Eszerint egy simándi köböl 118 liter gabonát tartalmazott; vetőmagban ez megfelelt két kis zsák gabonának.

Sokkal pontosabban ismerjük az említett *pozsonyi mérőt* (metrae Posoniensis, preßburger Messe), melynek űrtartalma 62 liter. A gabona minőségének megfelelően azonban változó a súlya, és ez a körülmény kihatott a vetésterületre is. A múlt századi szakirodalom egy pozsonyi mérő búzát általában 42,5—50,4 kg-nak, egy mérő rozsot 39,2—44,8 kg-nak, az árpat 33,6—37 kg-nak s a zabot 25,8—30,8 kg-nak minősítette.²⁵

Egy simándi köböl gabonát megközelítőleg két pozsonyi mérőnél valamivel kevesebbnek kell vennünk, mely vetésterületben kb. 500—550 négyszögöl. Egyébként egy kishold vetésterületet a múlt század elején a szakirodalom is azonosnak vett két pozsonyi mérővel (tehát 124 liter), amely valóban hat literrel több egy négyvékás simándi köbólnél.²⁶

Az 1746-os és 1765-ös összeírásokban a búzavetések köbölben, a kukoricavetések vékában vannak kifejezve. Ennek megfelelően az egyköblös föld többé-kevésbé egyezik egy 1100 négyszögöles holddal, s ugyanennyinek vehető az egyvékás kukoricaföld is. Nyilvánvaló, hogy ekkor már nyoma sincs a korábbi királyi holdnak, s a korabeli eketípus napi munkateljesítménye nagyjából azonos az egyköblös föld felszántásával. Az 1746-os összeírások adatait összesítve, a bevetett jobbágyföldek mennyisége 7834 köböl búza, 5601 köböl árpa, 946 köböl zab, 76 köböl köles és 9103 véka tengeri volt.²⁷ Egy köböl búzavetést, illetve egy véka kukoricavetést egy kisholdnak számítva, Arad vidékén a bevetett jobbágyföldek mennyiségét nagyvonalakban 45 000 holdra becsülhetjük (1100 négyszögöllel mérve).

4. A vetőmaghoz viszonyított területmérés mellett egyre jobban elterjedt a négyszögölekben kifejezett *holdak* használata. E számítás alapjai már a XIV. században megtalálhatók, amikor a határok rendszeres újrafelosztásakor a parcellák hosszát *ölben* kifejezett láncsal vagy kötéllel mérték. Az öl alapja a kinyújtott karral lefektetett emberi test hossza; nagy általánosságban 189 cm, az Arad megyében használt *sukköl* azonban valamivel több, közel 192 cm volt. Kezdetben a parcelláknak csak a szélességét mérték, hosszát a parcellákhoz viszonyítva családokként egy-egyének tekintették. A XV. század végén már általánossá válik a négy-

szögölben kifejezett területmennyiség (amplexus brachium), s így válik egyre általánosabbá a hold is.

A Mária Terézia-féle úrbérrendezés során Arad vidékén az 1100, nagy ritkán az 1200 négyszögöles holdat használták. Megjegyzendő, hogy más megyékben, történetesen Szatmár és Szilágy megyében elég gyakori volt az 1300 négyszögöles hold is.²⁸ Az 1100 négyszögölest *kishold*nak, az 1200-ast *magyar hold*nek nevezték. Amennyiben egy ölet 192 cm-nek veszünk, akkor az úrbérrendezés 1100 négyszögöles aradi holdját 0,455 hektárban határozhatjuk meg.

A hold alegysége a *kadrát*, vagyis 100 négyszögöl. Ez volt az alapja valamennyi faluban a robotnapok és dézsma megállapításának. Az idősebb zerindiek emlékezetében még ma is él az egykori robotterhek és kadrátokban meghatározott földmennyiség összefüggésének tudata.

A *kataszteri hold* (1600 négyszögöl) használata szorosan összefügg a XIX. századi telepítésekkel, illetve — mint neve is jelzi — a telekkönyv bevezetésével. Simonyifalván és Szapáriligeten, ahol a telepítéskor a telkek kimérésére már a telekkönyv bevezetése után került sor, csak a kataszteri hold használatos, a régebbi telepítésű falvakban azonban, bár ismerik a kataszteri holdat, a számítás mindmáig az 1100 négyszögöles (11 kadrátos) holddal történik. A Maros menti falvakban, különösen Pécskán és környékén ugyanakkor használatos a *lánc* két típusa: a *kislánc* és a *nagylánc* is. A kislánc 22 kadrát, tehát két 1100 négyszögöles hold. Majláton, Nagyiratoson, épp a kataszteri fölmérésnek megfelelően, inkább a nagylánc használatos, melynek kiterjedése 32 kadrát, tehát két kataszteri hold.

Az új telepítésű falvakban a jobbágytelek nagysága is a kataszteri felméréshez igazodott: egy egész jobbágytelek 16 kataszteri holdnak felelt meg. Mivel a telepítések során többnyire negyed telkeket mértek ki, ezt a közhasználatban *fertáj*nek nevezték. A határrendezések korában (1820—1840) a legelterjedtebb jobbágygazdaság a régi falvakban is a negyed telek. Az ennek megfelelő területmeghatározás mindmáig fennmaradt a közhasználatban. Zerinden például egy fertály föld 7 kishold, vagyis 7700 négyszögöl. Mivel a II. osztályú, kissé szikes földjünkön egy egész telek 28 hold szántó, ennek negyede valóban 7 hold. Tornyán viszont, ahol az I. osztályú földnek megfelelően egy telek 26 hold szántóból állott, a fertály föld ma is 6,5 hold. Majláton, ahol mindjárt a telepítés után bevezették a kataszteri holdat, egy fertály föld 4 kataszteri hold (6400 négyszögöl). A fertály kaszáló kiterjedése Zerinden 3 kishold, mert egy egész telek rétmennyisége 12 embervágó volt. A szomszédos Feketegyarmaton viszont, ahol a föld kevésbé volt szikes, tehát a szénatermés is jobb, egy embervágó kaszálónak 800 négyszögöl rétet tekintettek.

A *félfertáj* természetszerűen a fentieknek a fele: 3,5 hold szántó, másfél hold kaszáló.

Az úrbérrendezés alkalmával, mint láttuk, a kerteket pozsonyi mérőben jelölték. Optimális esetben egy nagykert két pozsonyi mérőnyi vetésterület kellett volna hogy legyen (kb. egy kishold), amely nagyjából egyezik egy köből vetéssel. A helyzetfelmérés s az egyes urbáriumok azonban azt mutatják, hogy a kertek nagysága rendkívül változatos; az urbárium is kimondta, hogy a kertek, szántóföldek és kaszálók csak

együttvéve kell hogy kiadják az előírt mennyiséget. Ennek megfelelően Arad-Hegyalján nagy kiterjedésű házkörűli szőlőskertek voltak használatosak, a Fehér-Körös mentén fekvő szegényebb falvakban viszont a kertek területe kicsi. A XIX. század eleji határrendezések s a századvégi tagosítás szintén sok változást idézett elő; ez az oka, hogy ma már a kertekre is csak a kadrátban való mérés és kifejezés használatos. A Körösköz már említett falvaiban a *nagykert* 8 kadrátos (800 négyszögöl), a *kiskert* 4 kadrátos (400 négyszögöl), ismeretesek azonban egészen kicsi, 2 kadrátos telkek is. Ezeket *zsellértelkek*nek nevezik (Tornya). Kisiratoson viszont a *Zsellérsor* telkei is négykadrátosak. Az uradalmi zsellérek kertjeinek nagysága uradalmanként változott. Az új telepítésű községekben a kertek nagysága szintén különböző. Kisiratoson például igen terjedelmes, 22 kadrátos nagykerteket, illetve 11 kadrátos kiskerteket mértek ki; nyilvánvaló, hogy itt a kerteket egy, illetve két kisholdban szabták meg. Kisvarjason is 11 kadrátos kerteket mértek ki, a későbbi kiskert 5,5 kadrátos. Majláton 10 kadrátosak az eredeti kertek, míg Zimándközön és Zimándújfaluban a kerteket már kataszteri holdakban fejezték ki (1600, 800, illetve 400 négyszögöles kertek).

Az 1820—1840 közötti határrendezések során egyes községekben a kerteket mérnöki felmérés alapján újraosztották. Pankotán például 3,5 kadrátos (350 négyszögöles) kerteket mértek ki, míg a borossebesi uradalom községeiben 28 árnyi a belső telek egysége; ezt hívták *talács*nak. A Fehér-Körös mentén lévő Atzél-uradalmak községeiben a zsellértelkeket viszont mindössze 2 kadrátra méretezték (Apatele, Gurba, Kerülös, Kurtakér, Sikula).

5. Jóllehet a befektetett munkában kifejezett területmérést főleg a kora középkorban használták, bizonyos mezőgazdasági termékeknél ez a módszer a XX. századig fennmaradt. Egy kishold még a XX. század elején is megfelelt egy kétökrös iga napi munkateljesítményének, az új eketípusok és a lóvontatás elterjedése azonban változásokat hozott. Németzsentszentmártonban például azt mondják, hogy egy kétlovas eke egy kislánc földet egy nap alatt felszánt.

Sokkal általánosabban fennmaradt a kaszálóterületek munkában kifejezett mérése. Az *embervágó*, egy *kaszásnap* (falcastrum), a hegyesebb vidéken a *kocsitermő széna* kifejezés ma sem ismeretlen.

A kaszálóterületek az 1771-es úrbéri összeírások alkalmával igen változó kiterjedésűek, különösen a Körösköz falvaiban, ahol még az 1945-ös földreform előtt is az állattartás volt a megélhetés fő forrása. A kirívóbb adatok szemléltetésére íme néhány adat: Berzován, a Maros mentén, 34 család birtokában mindössze 116 hold szántó és 277 fél embervágó rét volt. Komlóson 156 család használatában 3108 félhold szántót, 1453 fél embervágó kaszálót talált az összeírás. Vadászon 452 ötnyolcad hold szántóhoz 1057 embervágó kaszáló járult, Seprősön 955 negyedhold volt a szántóföld és 1230 embervágó a rét. Pécskán viszont, a fejlődő gabona-termesztésnek megfelelően, a kaszálók területe a kevesebb: 1452 hold szántóhoz 549 embervágó kaszáló járult.²⁹ Nagy általánosságban egy embervágó rét megfelelt egy kisholdnak, dúsabb réten 800—1000 négyszögölnék. A dombosabb területen ugyanekkora területet vettek egy kocsitermő szénának. A sarjúra ezek a számítások már nem érvényesek.

Az 1820-ban kezdődő nagy határrendezések után a réteken is elvégezték a mérnöki felméréseket, s alapul a négyszögölekben meghatározott holdakat vették. Világos 1834-es összeírásában már a rétek is kisholdakban vannak kifejezve.³⁰

Ugyancsak a ráfordított munkán alapult a szőlők felmérése is, amelyet, mint már említettük, *kapákban* (fossóres) fejeztek ki. Ez a területmérési módszer túlélte az 1848-as jobbágyfelszabadítást is, kivéve az allodiumokat, ahol a kataszteri felméréseknek megfelelően az 1600 négyszögöles holdat vették alapul. Egy kapa szőlő általánosságban 96—104 négyszögölnyi területnek felelt meg.³¹ Az úrbéri összeírások például Apaltenken 3098 kétnyolcad kapa, Ménesen 3434 kapa szőlőt mutatnak ki. Az alföldi homokon egy kapa szőlő valamivel több, kb. 100—110 négyszögöl.

A későbbi szőlőültetvényekre, különösen a kerti szőlőkre elterjedt a *pászma*, illetve a *szőlőtőkék* szerinti meghatározás. A pászma általában váltakozó, de a többé-kevésbé hasonló kiterjedésű kertekben mintegy 200—400 szőlőtökét ölelt fel; ez ugyanakkor megfelelt egy fél, illetve egy egész kapa szőlőnek. Zerinden és Feketegyarmaton például egy *egész szőlőn* a telek, illetve a legelőrészt utáni jog szerinti egységet értették és értik ma is. Ennek az alapegységnek nagysága 6 kadrát (600 négyszögöl), illetve a *félszőlő* 3 kadrát (300 négyszögöl). Mivel a pászmák hosszúsága egyforma, itt is csak a szélesség mérvadó. A Hegyalján a határrendezések, tagosítások, parcellázások és kataszteri felmérések miatt ilyen egységeknek ma már nyomuk sincs.

6. A korábbi századokban az oklevelek említést tesznek a termés szerinti területmeghatározásról is. Ennek főegysége a *veder* (tinna), amely az átszámításoknak megfelelően 42,4 liter.³² 3 veder bor adott ki egy közepes *hordót* (kb. 136 liter). A XVI—XVII. században nagy általánosságban 10 kapa szőlő biztosított 10 hordónyi bortermést.³³ Az 1561-es zarándi szőlődézsma-jegyzék is vederben állapította meg a dézsma alapjául vett szőlőtermést, amely egyben területmeghatározás is.³⁴

Amint említettük, az allodiális szőlőket már a XIX. század közepén pontos kataszteri felmérések alapján vették számba, s ez a módszer utóbb az egész Arad-Hegyalján általánossá vált a filoxéra pusztítása utáni újratelepítések során. A Dietrich-uradalom már 1830 körül 25,5 kataszteri hold szőlőt telepített Magyaródon,³⁵ Világoson viszont az 1834-es összeírások alkalmával az uradalmi szőlőket 1500 négyszögöles holdakban mérték fel.³⁶

Változatos felmérési módszereket alkalmaztak a szilváskertekre. Például az 1771-es úrbérrendezés alkalmával a szilváskerteket pozsonyi mérőben tüntették fel: 2 pozsonyi mérő szilvás egy 1100 négyszögöles kisholdnak felelt meg.³⁷ Később, elsősorban a borossebesi uradalom községeiben, a termés szerinti meghatározást alkalmazták, vékában kifejezve,³⁸ s csak a jobbágyfelszabadítás után vált általánossá a kadrátokban, négyszögölekben való felmérés.

7. Számos községben (Vadász, Bélzerind, Feketegyarmat, Ótlaka, Sikló stb.) mindmáig fennmaradt a kenderföldek rendszere, amelynek múltja szintén az úrbérrendezésig követhető. Nem vitás, hogy a falusi határokban korábban is voltak kenderföldek, mértékegységüket azonban csak a

Mária Terézia-féle úrbérrendezés határozta meg. A „kenderföld” ily módon maga is területi egység lett, s mind az úrbérrendezéskor, mind a későbbi határrendezések alkalmával gazdaságonként egységesen mérték ki. Nagysága azonban változó: a Kisjenő környéki egykori főhercegi birtok falvaiban (Ágya, Erdőhegy — akkor még külön falu —, Feketegyarmat, Kisjenő, Köröscsente, Nabad, Nagyszintye, Ótlaka, Sikló, Somos — 1822-ben megszűnt, lakóit Nabadba telepítették —, Tömiske, Zerind) 2 kadrát, illetve egy fél kenderföld 1 kadrát;³⁹ a Bohus család világosi uradalmán egy egész kenderföld 198 négyszögöl,⁴⁰ az Atzél család Fehér-Körös menti birtokán viszont csak 40 négyszögölben állapították meg a családonkénti kenderföldet. Mivel ezek egy tagba estek, közvetlenül a község mellett, mint mértékegység mindmáig fennmaradt használatuk, bár utólag többségüket burgonyával vetették be.

Amikor Kurtics közelében a Nádasdy grófok fölépítették a kendertiloló gyárat, a környező falvakban jelentősen megnőtt a kenderföldek területe. Kurticson például 5 kadrátban állapították meg az egykori egész telek után járó kenderföldet, az új telepítésű falvakban viszont (Kis- és Nagyiratos, Kis- és Nagyvarjas) külön kenderföldeket nem mértek ki, hanem a fordulás gazdálkodás felszámolásának megfelelően mindenik gazda a maga igényeihez mérte mind a kender-, mind a dohánytermesztést.⁴¹ Hasonló helyzetről számolnak be a tornyaiak is.

8. Külön kérdés a legelők és erdők mérése. Az Arad környéki nagy kiterjedésű síkságon a szervezett uradalmi gazdálkodás kialakulásáig a legelőt nem mérték. A Mária Terézia-féle úrbérrendezés is csak annyit állapított meg, hogy a bizottság a legelőt saját szemével megtekintette, s a község állatállománya számára elegendőnek vélte.⁴² Amikor azonban a nagy határrendezések keretében sor került a legelők szétválasztására (uradalmi és községi legelők), a faluközösség legelőterületét vagy a telkek számához, vagy a jószágállományhoz viszonyították. Ily módon a korábbi szabad legelő- és pusztahasználat megszűnt, s a parasztközösségeket jelentős károsodás érte.⁴³ Így indultak meg a végeláthatatlan legelőpercek, amelyeknek többsége vagy az 1921-es, vagy az 1945-ös földreformmal fejeződött be, illetőleg vált tárgytalanná. Bár az 1836. évi törvénycikkelyek kitértek a legelőosztás ügyére is, általános rendszer nem alakult ki, s többnyire magánegyezkedések, úrbéri perek döntöttek a vitákban. A kérdést voltaképpen az 1848-as jobbágyfelszabadító törvények sem bolygatták; minden maradt a szokásjog alapján, illetve a még folyó úrbéri pereket a polgári perrendtartás elé utalták.

Amikor a XX. század elején számos faluban a korábbi fordulás gazdálkodást feladták s rátértek a belterjes, egyéni vetésforgók alkalmazására, a legelőhasználat még tovább bonyolódott. Egy és más mégis tisztázható. Így a határrendezések alkalmával a legelők többségét 1200 négyszögöles magyar, illetve 1600 négyszögöles kataszteri holdban mérték ki, ugyanakkor legtöbb községben a belső önkormányzat szokásjoga szerint megmaradt a legelőhasználat ősi rendszere. A legelőt a jószágállománynak megfelelően *marhalegelőre*, *növendék jószág-*, és *birkalegelőre*, *sertés- és libalegelőre* osztották. Külön terület maradt az egykori dézsmamentes községi szaporító jószág (bika, kos, mén stb.) legelője; ennek nagysága rendszerint 30—40 kishold. A gazdák legelőjogát a teleknagyság határozta meg. Zerinden és Feketegyarmaton például egy legelőegység 8 kadrát

(800 négyszögöl); ez megfelel egy nagy, illetve négy kis lábasjóságnak. Ha a gazdának nem volt elég jószága, 8 kadrátos kaszálóegységet kapott. Különben 36 kishold szántóföldhöz 18 legelőegység, más szóval *járás* járt. Kisíratoson egy járás 10 kadrát kiterjedésű volt, s itt is 1 tehén, illetve 4 birka vagy sertés legeltetését biztosította. Nem mérték ki külön telkenként a legelőt, mivelhogy a környező nagybirtokok miatt a legelő területe kicsiny volt, s abból is egyre többet vetettek be takarmánynövényekkel.

Az erdők mérésére csak az allodiumok szervezése után került sor; ettől kezdve az erdőségek területét kataszteri holdban fejezték ki.⁴⁴

*

Évszázadok területmérési módszerei rendkívül mélyen gyökereznek mindmáig a köztudatban. A mondottakat összegezve megállapíthatjuk, hogy az egykori levéltári adatok és néprajzi adatfelmérések összehasonlítása révén a hazai mértéktörténet számos helyi változatát tisztázhatjuk, megkönnyítve ezzel a gazdaságtörténeti kutatásokat. Ugyanakkor leszögezhetjük, hogy a helyi adatfelmérések nélkül nem juthatunk el mértéktörténetünk összefoglaló és helytálló végkövetkeztetéseihez sem.⁴⁵

JEGYZETEK

¹ E dolgozat első változata 1963-ban hangzott el Temesváron a III. Országos Agrártörténeti Szimpozion alkalmával.

² Wellmann Imre: *Királyi mérték alá való föld*. Agrártörténeti Szemle VII (1965). 236—245.

³ P. P. Panaitescu: *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*. Orînduirea feudală. Buc. 1964. 108—118. Henri H. Stahl: *Contribuții la studiul satelor devămașe românești*. Buc. 1958. I. 118—122; II. 175—179; III. 260—265.

⁴ Tagányi Károly: *A földközösség története Magyarországon = Az ősi társadalom magyar kutatói*. Válogatta, szerkesztette, a bevezetőt és életrajzokat írta Zsigmond Gábor. (A Magyar Néprajz Klasszikusai.) Bp. 1977. 350.

⁵ Tagányi, i.m. uo.

⁶ Belényesy Márta: *Hufengrösse und Zugtierbestand der bäuerlichen Betriebe in Ungarn im 14.—15. Jahrhundert = Viehwirtschaft und Hirtenkultur*. Ethnographische Studien. Herausgegeben von László Földes. Bp. 1969. 460—462.

⁷ Tagányi, i.m. uo.

⁸ Wenzel Gusztáv: *Árpádkori új okmánytár*. Pest 1860. I. 55.

⁹ Esztergomi Hercegprímási Levéltár. Lada 70, Fasc. 1, Nr. 6.

¹⁰ MOL. Regesta Decimarum, E/159, X/4214. Szabó István: *A magyar mezőgazdaság története a XIV. századtól az 1530-as évekig*. Bp. 1975. 36.

¹¹ Peretsényi Nagy László *Leírása az Arad megyei szőlőtermesztésről*. Országos Széchényi Könyvtár, Bp. Kézirat, Quart. Hung. 60.

¹² Bakács István: *A dicalis összeírások = A történeti statisztika forrásai*. Szerk. Kovacsics József. Bp. 1957. 51—58. D. Prodan: *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*. Buc. 1968. II. 67—85, 333—338, 339, 344.

¹³ MOL. Dicalis összeírások, A/2610, Tom. II. fila 123—131.

¹⁴ Panaitescu, i.m. 108—118.

¹⁵ B. D. Grekov: *Az orosz parasztság története a legrégebb időktől a XVII. századig*. Bp. 1957. I. 481—546.

¹⁶ Szabó, i.m. 42.

¹⁷ Ortvy Tivadar: *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején*. Bp. 1891. I. 388.

¹⁸ Wellmann, i.m. Maksay Ferenc: *A magyar falu középkori településrendje*. Bp. 1971. 191—196.

¹⁹ Káts István: *A mértékeknek számvetése a kereskedésnek és belső gazdálkodásnak hasznára*. Nagyvárad 1804. 11—13. Gáty István: *A régi magyar mértékek es-*

mérete. Tudományos Gyűjtemény VI (1833). 99—100. Bendefy László: *Középkori hossz- és területmértékek*. Fejezetek a magyar mérésügy történetéből. Bp. 1959. 151—152. Wellmann, i.m. Prodan, i.m.

²⁰ Dávid Zoltán: *Az 1715—1720. évi összeírás = A történeti statisztika forrásai*. 145—200. MOL. Arhiva Regnicolare, Lada I.I, Nr. 1. Conscriptio Generali Incltyi Comitatus Aradiensis.

²¹ Gheorghe Ciuhandu: *Români pe Cîmpia Aradului de acum două veacuri*. Arad 1940. Az Aradi Múzeum Levéltára, sz.n.

²² Jakó Zsigmond: *Az erdélyi mértéktörténet kérdéseiről*. EM. L (1945). 240—243.

²³ *Erdélyi országgyűlési emlékek*, III. 133—134.

²⁴ Maksay Ferenc: *Urbáriumok a XVI—XVII. századból*. Bp. 1959. 837—841.

²⁵ Spira György: *A mérő és font viszonyáról*. Agrártörténeti Szemle VI (1964). 473—474.

²⁶ Gáty, i.m.

²⁷ Ciuhandu, i.m.

²⁸ Állami Levéltár, Kolozsvár. Szatmár Vármegye Levéltára, Úrbéri összeírások, 1774.

²⁹ A Mária Terézia-féle úrbérrendezés során Arad megyében a jobbágyföldek minőségének megfelelően négy osztályt állapítottak meg, az I. osztályú földek-nél 26, a II. osztályúaknál 28, a III. osztályúaknál 30 és a IV. osztályúaknál 32 1100 négyszögöles holddal. Ehhez adandó 8—12 embervágó rét és 2 pozsonyi mérő belsőség. Kovách Géza: *Ahol Dózsa és Horea hadai jártak*. Bukarest 1976. 23—31.

³⁰ Az Aradi Törvényszék Levéltára. Úrbéri perek, Világos.

³¹ Kovách, i.m. 34.

³² N. Kiss István: *16. századi dézsmajegyzékek*. Bp. 1960. 9. Ugyanez a mérés-mód Havasalföldön megfelelt 10 okának, egy okát 1,288 liternek véve; eszerint Havasalföldön egy veder az erdélyi tinna egynegyede.

³³ N. Kiss, i.m.

³⁴ MOL. Dicalis összeírások, A/2610, Tom. II.

³⁵ Kovách, i.m. 111.

³⁶ Kovách, i.m. 123—125.

³⁷ Állami Levéltár, Arad. 1771. évi úrbéri összeírások.

³⁸ Az Aradi Múzeum Levéltára. Az Algyay-bérlet periratai.

³⁹ Kovách, i.m. 101—105.

⁴⁰ Az Aradi Törvényszék Levéltára. Úrbéri perek, Világos.

⁴¹ Pávai Gyula: *A hajdani „gányók” nyomában*. Művelődés XXIV (1971). 3. sz. 21—23.

⁴² Állami Levéltár, Arad. 1771. évi úrbéri összeírások: Tömiske, Vadász, Zerind, Feketegyarmat urbárium, 4. pont.

⁴³ Kovách, i.m. 132—136.

⁴⁴ Kovách, i.m. 109.

⁴⁵ Adatközlők: Balogh János (79 éves), Feketegyarmat; Csősz Boár József (66), Nagyzerind; Kiss P. József (72), Ágya; Papp József (84), Vadász; Biczők András (52), Majlát; Kocsik Pál (60), Pécska; Gáll Antal (68), Kisiratos; Horváth László (46), Nagyiratos; Kiss Mihály (75), Torna; Magyar Mihály (54), Szederhát.